

Africký divoký osel – jeho historie a přítomnost

Až do poloviny 19. stol. odborná literatura africké a asijské divoké osly nerozlišovala. Důvodem byla nejen poměrně obtížná dostupnost biotopů těchto zvířat, jejich plachost a pohyblivost, ale i značná variabilita jedinců jednotlivých forem. V případě africké populace k taxonomickým obtížím přispívali i volně žijící kříženci s domácími osly. Tento příspěvek navazuje na články o divokých asijských oslech (Živa 2004, 6: 278–280) a kiangovi (Živa 2006, 4: 182–184).

V r. 1851 přibyl do pařížské Menagerie du Jardin des Plantes z tehdejší Habeše (nyní Etiopie a Eritrea) údajně divoký osel, kterého o čtyři roky později popsal I. Geoffroy Saint-Hilaire jako *Asinus ferus*, resp. *Equus asinus ferus*. S příchodem dalších jedinců do zajetí a kadáverů do světových muzeí začal být divoký původ tohoto zvířete zpochybňován (pozn. název *Equus asinus* použil už v r. 1758 C. Linné pro osla domácího).

Další historie objevů afrických divokých oslů je spjata se jménem Theodora von Heuglina. Ve svém díle z r. 1861 o fauně z oblastí Rudého moře a somálského pobřeží řadí divoké osly ke dvěma formám: „Zdá se, že jedna, a to z provincie Taka Berber, bezpečně náleží k druhu *Equus asinus*; arabsky se nazývá Hamár el Wadi. Tento druh jsem často potkával kolem zřízení Wadi Sáfra (33,4° v. d., 16,4° s. š.), v době dešťů také severněji až k poušti Korosko (32,2° v. d., 22,7° s. š.). Má výšku egyptského krotkého osla, barva srsti kolísá mezi popelavě a izabelově šedou, spodina těla je světlejší, ocas se silným střepecem na konci... (pozn. autora: izabelová barva je žlutá v různých odstínech). Jiný druh, který se údajně vyskytuje ještě v Ará-

bii a ke kterému asi náležejí divocí osli ze Schoa a somálského pobřeží, popisují podle žijícího exempláře, dvouletého hřebce. Základní zbarvení je čistě izabelové, nos a spodina těla bílá... Velmi výrazný hřbetní pruh prochází až k černému střepecu ocasu; ramenní kříž je také hodně tmavý a ostře ohraničený. Vnitřní a vnější strany nohou mají černé, pravidelné příčné pruhování, které částečně splývá... Tento izabelově zbarvený osel je o něco silnější a mnohem zaoblenější než štíhlý, vysokoň *Equus asinus* od Berbera a Taka. Popsaný exemplář pochází od Rudého moře, ale jeho domov nebyl blíže sdělen...“ Heuglin tuto formu uvedl pod druhovým jménem *Equus taeniopus*, česky osel danakilský, a uveřejnil i jeho barevné vyobrazení (obr. 1).

Současníci názory Heuglina přijali, pozdější taxonomové ale měli k oslovi danakilskému výhrady, až jej jako divokou formu zcela zavrhl. Zřejmě je k tomu vedla skutečnost, že vykazoval některé znaky společně s domácími osly. V r. 1877 se sám Heuglin vyjadřuje asi pod dojmem svých kritiků již opatrně: „Mezi divokými osly na sledovaném území se nabízejí dvě charakteristické formy, které druhově snad

nejsou k oddělení, ale přísně vzato se odlišují přinejmenším jako klimatické rasy a společně spadají do *Equus asinus*.“

Domnívám se, že Heuglin měl svůj novější názor ještě upřesnit. To, že divoká forma nese znaky domácích zvířat, může také znamenat, že ona je výchozí a domácí jedinci jsou jejími potomky. Tato možnost připadá v úvahu zejména tehdy, jestliže se ve volné přírodě nalezne větší množství jedinců s domácími znaky. A takovým byl třeba již zmíněný pařížský osel, později oslové v římské zoo, hřbec v Tierpark Berlin a v podstatě celá stáda chovaná v mnichovském Tierparku, na Game Farm v Catskillu (USA) či v Los Angeles. Svým vzhledem vybočovali z ustáleného zootechnického pohledu na dva uznávané poddruhy – osla nubijského a somálského (viz dále).

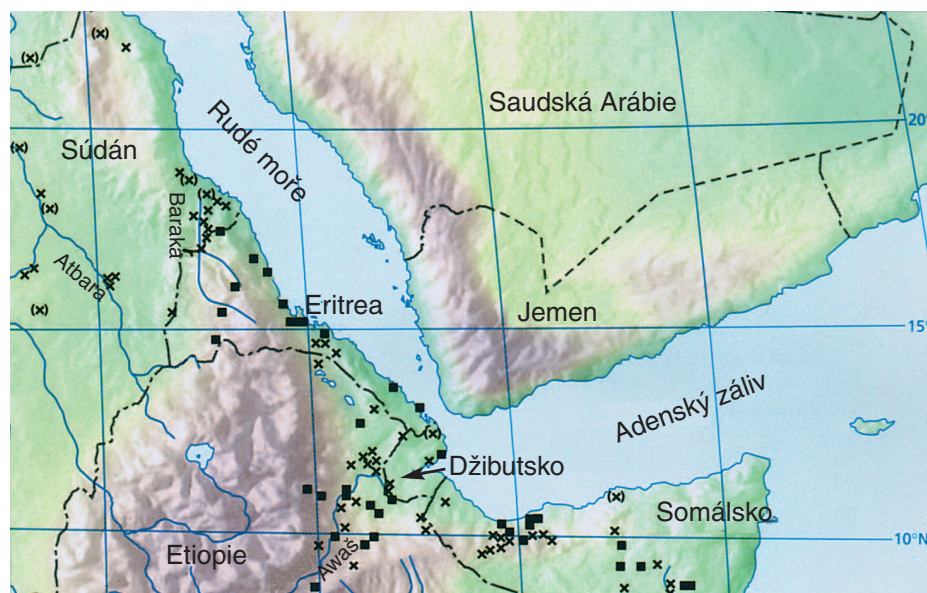
Zvířata se znaky Heuglinova osla danakilského, která byla zastížena v přírodě nebo se dostala do evropského zajetí ve druhé polovině 19. a první polovině 20. stol., pocházela většinou z oblasti Eritrey. S jejich typem se ale setkáme již na mozaikách z římské doby a dokonce na skalních malbách neolitického člověka z doby před domestikací oslů. Přesto nedůvěra k čistokrevnosti této formy přetrvává dodnes, takže jedinci s jejími znaky byli dodatečně vyřazeni i z mezinárodní plemenné knihy (Pohle 1999), v níž byli do té doby vedeni jako *Equus africanus* ssp.

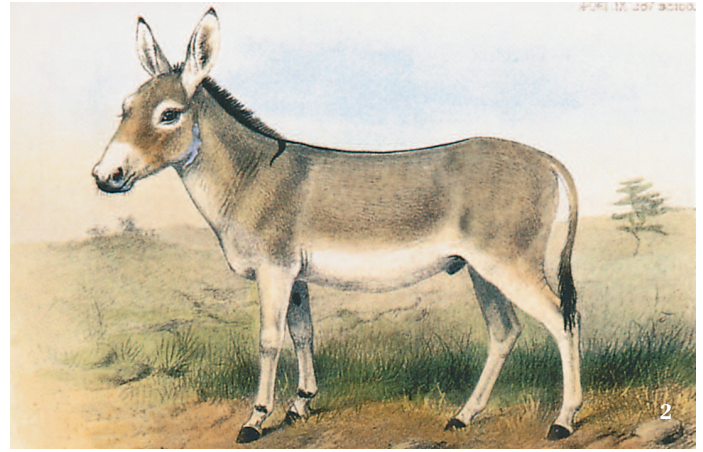
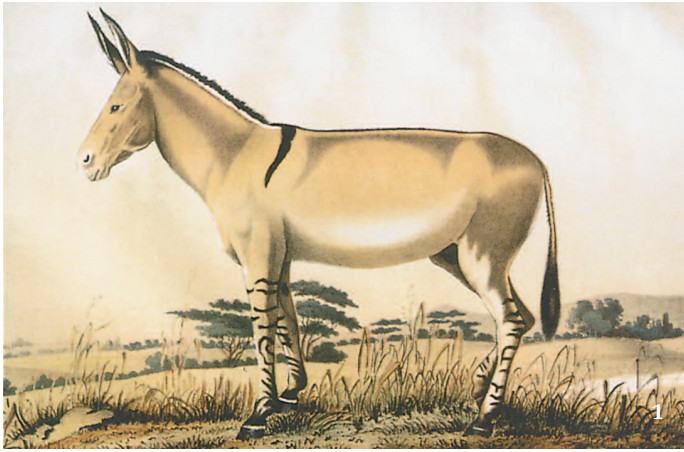
Na osla danakilského nahlížím jako na zanikající divokou formu (poddruh?) s podobným osudem, jaký potkal již v římských dobách osla atlaského (*E. africanus atlanticus*), případně později západosaharského osla (z oblasti pohoří Hogar na jihu Alžírsko) a pravděpodobně i osla nubijského (*E. a. africanus*). Je jen přirozené, že všechny tyto formy zanechávají výrazné stopy v populacích domácích oslů.

Rozsáhlé, byť již jen ostrůvkovitě rozšíření afrického divokého osla naznačuje, že v prehistorické době obýval značnou část severní a severovýchodní Afriky, tehdy ovšem při výhodnějších klimatických a tím i úživných podmínkách. Na tak velkém areálu rozšíření jistě vytvářel více než dva nebo tři poddruhy. Pro srovnání nám může posloužit přibližně stejně velká oblast současného rozšíření zeber ve východní a jižní Africe, kde nalézáme nejméně 10 forem ve třech druzích.

Po dalších expedicích a četných nových pozorováních doplňuje Heuglin v r. 1877 staré údaje o svém *Equus asinus*: „Africký plavošedý divoký osel žije na stepích jižní Núbie mezi Abu Hámíd (33,3° v. d., 19,5° s. š.), Berberem a Modrým Nilem, právě tak jako v Taka, východně až k Barkah a v horách Bišarin. Naproti tomu jsem jej nenalezl západně od Nilu. Žije většinou společensky ve skupinách 20–30 kusů a je neobyčejně plachý, ne právě lehce k ulovení, protože se zdržuje ve zcela otevřeném terénu a upřednostňuje místa, která zajišťují daleký rozhled. Arabové pronásledují

Někdejší a současný výskyt divokých oslů afrických (*Equus africanus*) v severovýchodní Africe: x – dřívější výskyt, (x) – neurčitá lokalizace, ■ – reliktní výskyt. Upraveno podle G. a H. Denzauových (1999)

divoké osly na koních a se psy a snaží se je zahnat do vody, kde sice lehce plavou, ale mohou být dostiženi na loďkách. U hřbat se zjistilo, že se dají do jisté míry křížovat a později s úspěchem použít ke křížení s domácími osly. U dospělých divokých oslů se zimní srst liší od letní jemným světle myšově šedým zbarvením, zatímco letní má více masově červený plavý tón. Celé okolí nosu, osrstění boltců, hrdla, plecí a břicha je bílé, ostře ohraničené od vrchního zbarvení; také končetiny jsou světlé a kolem očí jsou bílé oblouky.“

Tyto údaje téměř plně odpovídají popisu divokého osla nubijského a dnes platnému pojmenování tohoto poddruhu jako *Equus africanus africanus*. Popis L. J. Fitzingera pochází již z r. 1858 (Schlawe 1980), ale pojmenování i samotné jméno druhové je nutno pokládat za nomen nudum, protože v popise není uvedena ani lokalita (terra typica), ani typový exemplář. Někdy se proto používá kombinace *E. asinus africanus*, většinou však *E. africanus africanus* – názory na tato synonyma se v literatuře liší. Barevné vyobrazení divokého osla nubijského uveřejnil v r. 1905 R. Lydekker v práci, v níž vyhodnotil oslí kůže ze sbírek anglických muzeí (obr. 2).

Úmyslně jsem blíže citoval Heuglinovy zprávy, protože jako jeden z mála uvádí konkrétní údaje na základě dlouhodobého autentického sledování. Pozdější pozorování dalších autorů byla víceméně náhodná, jednorázová. Dokladový materiál do muzeí nedodávali profesionální zoologové, ale lovci trofejí, případně obchodníci se zvířeti. V zoologických zahradách se osel nubijský objevoval jen zřídka (předpokládalo se, že veřejnost o něj nemá zájem, protože vypadá jako „obyčejné domácí zvíře“) a s pochybným původem. Fotografie bezpečně ověřených divokých oslů nubijských neexistují a staré obrazy, egyptské či románské fresky a mozaiky jsou vždy jen pomocným vypovídajícím materiálem. Tak mohl jedinec představovaný v berlínské zoo jako „osel nubijský (*E. asinus africanus*)“ sloužit k jízdám ve vozíku a ve známých Walkerových *Mammals of the World* (1964) osla nubijského na fotografii zaměnil osel domácí.

D. J. Osborn a I. Helmy shrnuli v r. 1980 všechny dostupné zprávy o pozorování údajných divokých oslů nubijských v 19. a 20. stol. Dospěli k závěru, že obtížnost rozlišit čisté divoké jedince od kříženců nebo zdivočelých oslů domácích silně

omezuje důvěryhodnost zpracovávaných informací jako celku. Zdá se ale, že koncem 80. let populace divokých oslů nubijských zanikla (Yalden a kol. 1986).

Z historického přehledu jednoznačně vyplývá, že hlavní oblast rozšíření těchto zvířat se nacházela podél řeky Baraka v severovýchodním Súdánu a v pohraničním území severní Eritrey. I kdyby pesimistické závěry Osborna, Helmy a Yaldena byly předčasné, současné politické a ekonomické podmínky v obou zemích vzaly divokým oslům nubijským poslední šanci na přežití.

Z uvedených poznatků vyplývá, že do dnešních dnů pravděpodobně přežívá jen jediný poddruh divokého afrického osla – osel somálský (*Equus africanus somaliensis*, obr. 3). První zmínka o něm pochází od misionářů C. W. Isenberga a J. R. Krapfa v r. 1840 z pohraniční oblasti Etiopie a Džibutiska. Až na základě zpráv dalších cestovatelů vypravil obchodník se zvířaty a majitel zoo v Hamburku Carl Hagenbeck svého nejschopnějšího spolupracovníka Josepha Mengese na odchyt v Somálska. Ten na druhý pokus přivezl v r. 1882 loď do Hamburku mimo jiné i jednoho hřebečka divokého osla. Ve své populární knize *O zvířatech a lidech* Hagenbeck znamená: „V kolekci se nachází nový druh divokého osla ze Somálska s krásnou modrosedou srstí a černými až k trupu dosahujícími pruhy na nohách. Zoologové o této novince mnoho nevědí.“ Na zvíře se přišel podívat i německý kancléř Otto von Bismarck. O dalším osudu vzácného zvířete Hagenbeck uvádí: „Svého osla somálského jsem nakonec prodal zoologické zahradě v Londýně s podmínkou, že do roka zadarmo obstarám pro Britské muzeum kůže od páru starých zvířat, což se také stalo.“

Menges z výpravy podniknuté severně od planin Hakebo (44,7° v. d., 10° s. š.) zveřejňuje své osobní poznatky (1885): „Zdejší divoký osel je silné zvíře velké jako zebra, také znaky ji připomínají, protože nohy až nad kolena (rozuměj nad zápěstní, resp. hlezenní kloub – pozn. autora) nesou černé příčné pruhy. Barva těla je jednotně světle šedá, hlava více načervenalé hnědá, nos bílý, vnitřní strany uší černé. Tento divoký osel nemá žádný hřbetní pruh a žádný ramenní kříž, jak je má vykazovat *Equus taeniopus*. Mnou zastřelený exemplář, klisna, měl jen zcela slabý náznak pruhu nad ocasem – tak jako mladé zvíře, jež jsem přivezl do Evropy – který

1 Osel danakilský – forma popsána T. Heuglinem jako *Equus taeniopus*. Platnost tohoto taxonu je zpochybňována, možná ale šlo o poddruh *E. africanus taeniopus*, v současnosti už vyhynulý. Fotoarchiv J. Volfa podle T. Heuglina (1861)

2 Osel nubijský (*Equus africanus africanus*), rovněž pravděpodobně vyhynulý poddruh divokého osla afrického. Fotoarchiv J. Volfa podle R. Lydekkera (1905)

jsem viděl i na kůžích dospělých zvířat na trhu v Berbeře.“

Mengesovi vděčíme také za autentická pozorování tehdy ještě téměř neznámého druhu: „Obvykle divoké osly nalézáme ve stádech 5–20 kusů, které vede stará klisna. Zvířata jsou nanejvýš plachá a opatrná a nenechají se lehce překvapit, což v převážně otevřeném terénu pobřeží dvojnásobně ztěžuje lov. Na potravu jsou velmi nenáročná a spokojí se s tvrdou suchou trávou a listy mimóz či akácií. I tam, kde nejsou rušena, nechodí k napajedlům pravidelně, nejčastěji 1–2 hodiny po západu slunce; mohou se obejít bez vody celé dny i týden.“

Menges si také všiml, že se mu Somálci sice nabízel k lovu oslů, ale sami je nevyhledávali. Nezaznamenal také ani náznak snahy o krocení a domestikaci divokých oslů.

V příštích desetiletích několik dalších cestovatelů a lovců zanechalo písemné zprávy o divokých oslech somálských; nejde ale o průběžné pozorování zvířat, spíše jen o lokalizaci a případné zástřely. Z 12 konkrétních údajů můžeme areál rozšíření osla somálského v první pol. 20. stol. ohraničit 40–46° v. d. a 9–11° s. š. Znamená to, že kromě Somálska obýval i středovýchod Etiopie, aniž ale byl přesněji znám jeho celkový početní stav; neumožňovalo to zřejmě technické vybavení výprav.

V 60. letech 20. stol. U. Funaioli a A. Simonetta, pracující v severním Somálsku, již uvádějí, že „divocí osli jsou mimořádně vzácní, ačkoli není jasné, co je příčinou jejich trvale se snižujícího stavu. Domníváme se, že jejich počet ovlivňují podmínky prostředí.“ Autoři mají na mysli především obsazování napajedel a neúživnějších ploch stády místních pastevců.

Na počátku 70. let prováděl význačný německý hipolog Hans Klingel velmi důkladný výzkum somálských divokých oslů, zaměřený především na sociální chování těchto zvířat a jejich ochranu v etiopské oblasti. Při leteckém sčítání na ploše přes

3 Osel somálský (*Equus africanus somaliensis*) je patrně jediným přežívajícím zástupcem oslů afrických. Foto J. Volf

16 000 km² odhladl počet kolem 3 000 jedinců a jejich největší hustotu v centrálním Danakilu (40,5–42,0° v. d. a 10–12,5° s. š.). Pozemní sledování ale ukázalo, že číslo je pouze orientační, protože stáda denně absolvují nepravidelně dlouhé pochody.

Věkové zastoupení zvířat obráželo určitou reprodukční depresi: víceletá hříbata tvořila 15 % stavu, roční 12 %, novorozená 8 %. V době dešťů a zelené vegetace se zvířata nevázala na vodní zdroje, v období sucha, kdy byl příjem tekutin potravou minimální, se k napajedlům stahovala.

Na dobrých pastvištích se osli soustřeďovali ve velkém počtu, večer se ale rozdělovali do malých skupin, které táhly do lávových kopců, aby tam nocovaly a ráno se vracely zpět. Klingel uvádí v procentech i početnost takových stád: 36 % nad 20 jedinců, 28 % dva až šest jedinců. Hříbata do stáří 2–3 let se zdržují u matek a ty také v té době nezabřezávají.

Teritoriální hřebci příchozího „prověřují“ naso-genitálním kontaktem, vetřelce pak odhánějí na vzdálenost 100 i 1 000 m. Velikost teritoria, odhadovaná podle vzdálenosti teritoriálních hřebců, obvykle činí 12–40 km². Hromádky trusu nepravidelně rozmístěné na ploše teritoria neodrazují vetřelce, ale slouží pravděpodobně jen k orientaci zvířat samotných.

Na počátku 90. let se zapojila do výzkumu a ochrany divokých oslů somálských Wildlife Conservation Society z New Yorku. Vedoucí projektu P. Moehlmanová odhaduje (1995), že počet těchto zvířat se za posledních 10–15 let snížil o 90 %, ale ujišťuje, že v Somálsku a Etiopii včetně Eritrey ještě zbytky populace žijí. Osel somálský byl však již zařazen na seznam kriticky ohrožených druhů (Critically Endangered) Světového svazu ochrany přírody –

IUCN (2000). Je to daň za dvanáctiletou občanskou válku, které padlo za obět nejen velké množství obyvatelstva, ale i jedinců nejrůznějších druhů fauny, zejména kopytníků. Dodnes se místní kmeny Afar a Issa přou o práva využívat pastevní plochy a vodní zdroje v celé oblasti Danakilské pouště, tj. na území asi 22 000 km² – a pře se tu nejrychleji řeší palnými zbraněmi.

Poslední autentická pozorování a informace o divokých oslech somálských z volné přírody Etiopie pocházejí z přelomu tisíciletí od G. a H. Denzauových (1999). Údaje jsou cennější o to, že je autoři čerpali i z úzkého styku s domorodci. Ověřili si, že Afarové velmi přesně rozlišují divoké osly (zvané Dibakdi) od domácích (Danan). Příležitostně také divoké osly loví, protože jejich masu přisuzují léčebné účinky – tuk pomáhá proti revmatismu, alergiím a kožním vyrážkám, krev proti chudokrevnosti a dým z kopyt proti dušnosti.

Na téměř 1 500 km dlouhé trase Denzauovi zaznamenali celkem 30 divokých oslů, z nich jen 6 z auta, kterého se zvířata zřejmě obávala. Jedním z rušivých činitelů majících údajně nepříznivý vliv na populaci oslů jsou totiž nezodpovědní turisté, kteří kvůli výlučným fotografiím pronásledují zvířata terénními vozy. Neřízený turismus je tu usnadněn tím, že přes areál rozšíření divokých oslů vede hlavní silnice z přímořského přístavu Asab do Addis Abeby.

Sledování divocí osli tvořili jen zcela malé skupiny: v šesti případech jeden, ve třech dva a v šesti tři jedinci. Jaký rozdíl proti čtvrt století starým informacím Klingela! Pro velkou útekovou vzdálenost nebylo většinou možno postřehnout znaky ve zbarvení jednotlivých zvířat. Hřelec, který přišel ke krytu až na vzdálenost 150 m, postrádal ramenní kříž, měl sotva

znatelný hřbetní pruh (tzv. úhoří) a jen nezřetelně (sic!) páskované nohy.

Sluch je u oslů somálských zřejmě důležitějším smyslem než zrak, což je výhodou v nepřehledném terénu lávových kopců, kam se z bezpečnostních důvodů osli rádi uchylují. Pronásledovatelé se prozradí především akustickými signály – třením kamenů a spadem valounů.

Zdá se, že se hříbata rodí ve dvou ročních obdobích, zjara a v létě, bezpečné údaje ale zatím chybějí. Tím by se doba rozmnožování kryla s obdobím dešťů – kratším jarním a delším letním – kdy naprší 100 (Danakil) až 200 mm (pobřeží) srážek. Již tak malé množství je znehodnoceno rychlým výparem v mimořádně teplém klimatu. Danakilská poušť s průměrnou roční teplotou cca 30 °C patří vůbec k nejteplejším místům na světě a sídliště Dalol, ležící v proláklíně 116 m pod hladinou moře, je se svými průměrnými 35 °C pokládáno za místo maximálních teplot na Zemi.

Tvrdé životní podmínky ale nebrání, aby se v celé oblasti nezvyšoval civilizační tlak. Potřeby vnitrozemí zatěžují zmíněnou hlavní silnici kamionovou dopravou a nová větev této silnice se staví na sever do provincie Tigris. Podél řeky Havas se budují zavlažovací kanály pro pěstování bavlny a jiných polních plodin. Tím zvířata ztratí přístup k hlavnímu zdroji vody.

Jaká je tedy budoucnost divokých oslů somálských? Domnívám se, že velmi neutešená. Divoký osel somálský se nachází v situaci, do které se dostal před půl stoletím kůň Převalského (*Equus przewalskii*), kdy poslední přežívající jedince bylo možno zachránit jen promyšlenou a velmi důslednou ochranou. Nestalo se tak a divoký kůň v přírodě vyhynul, aby teprve po několika desetiletích usilovné mezinárodní chovatelské spolupráce, značných organizačních a ekonomických opatřeních a vytrvalé osvětové činnosti mezi místním obyvatelstvem mohlo dojít k jeho reintrodukcii (Živa 1998, 6: 274–277; 2000, 1: 35–38). Řekl bych, že případ osla somálského je ale ještě složitější: v oblasti afrického rohu se projevuje větší devastace přírody, domorodci žijí více v zajetí svých pověr a vojensko-politické poměry jsou nanejvýš nestálé. Také v průměru jen 2 % roční početní přírůstek populace chované v lidské péči (r. 2000–2006) je nesrovnatelně nižší, než byl u koní Převalského. Přesto je nepochybné, že právě zoologické zahrady v budoucnu opět mohou sehrát rozhodující roli při záchraně dalšího bezprostředně ohroženého kopytníka – posledního zástupce divokých afrických oslů. O tom si blíže řekneme v dalším připravovaném článku.

Dary Nadaci Živa

Finanční dary převyšující 100 Kč v r. 2007 poskytli:

L. Adamec, J. Andreska, E. K. Balon, B. Bimová, J. Blahník, K. Boublík, J. Burda, M. Čech, J. Čerovský, J. Fanta, M. Fialová, K. Fliegerová, L. Grubhoffer, B. Gunning, J. Hadinec, M. Hocek, H. Illnerová, L. Kadeřábek, J. Konvalinka, G. O. Krizek, Z. Laštůvka, A. Lux, M. Macholán, A. Martínková, L. Moravcová, R. Mrkvica, A. Nová, T. Palatý, J. Pergl, I. Perglová, P. Pyšek, J. Richter, Š. Rusňák, M. Rychnovská, T. Soldán, H. Skořepa, R. Stach, H. Šefrová, P. Škaloud, T. Šimonovská, I. Šutovský, M. Štech, I. Trebchavský, K. Trejbalová, M. Trojanová, I. Votruba, O. Votrubová. Všem dárcům děkujeme.